

П'ЯТА СЕКЦІЯ

СПРАВА ЯРЕМЕНКА ПРОТИ УКРАЇНИ

(Заява № 32092/02)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

12 червня 2008 року

ОСТАТОЧНЕ

12/09/2008

У справі Яременко проти України,

Європейський суд з прав людини (П'ята секція), засідаючи Палатою у складі:

Пир Лоренцен, *Президент*,
Райт Марусте,
Карел Юнгвірт,
Володимир Буткевич,
Марк Віллігер,
Мар'яна Лазарова Трайковська,
Здравка Каладієва, *судді*,

та Краудіа Вестердйк, *секретар секції*.

Обговоривши за закритими дверима 13 листопада 2007 року та 20 травня 2008 року,

Винесли наступне рішення, яке було ухвалене у останню із згаданих дат:

ПРОЦЕДУРА

1. Справа була відкрита за заявою (№ 32092/02) проти України, поданою до Суду відповідно до статті 34 Конвенції про захист прав людини та основних свобод («Конвенції») громадянином України паном Олександром Володимировичем Яременко («заявником») 13 серпня 2002 року.

2. Уряд України («Уряд») представляли їхні уповноважені, пані В. Лутковська та пан Ю. Зайцев з Міністерства юстиції.

3. Заявник стверджував, що його піддали поганому поводженню під час перебування у міліції і що його скарги про це не були належним чином розглянуті. Він також скаржився, що був позбавлений допомоги адвоката за його вибором протягом частини розслідування і що це порушення мало наслідком несправедливий судовий розгляд.

4. Рішенням від 13 листопада 2007 року Суд визнав заяву прийнятною.

ФАКТИ

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

5. Заявник народився у 1976 році і зараз відбуває покарання у тюрмі м. Житомира, Україна.

A. Кримінальна справа щодо заявника

6. 27 січня 2001 року заявник був затриманий за підозрою у вчиненні вбивства водія таксі, М., та кількох інших злочинів, вчинених у 2001 році («злочини 2001 року»), і був поміщений до камери Харківського районного відділу внутрішніх справ міста Києва.

7. Того ж дня заявник запросив пана О.Х. як захисника у справі. Адвокат був допущений і був присутнім під час первісного допиту заявника.

8. 28 січня 2001 року заявник був допитаний у присутності свого адвоката паном Г., слідчим прокуратури Харківської районної прокуратури м. Києва («Харківська прокуратура»).

9. 1 лютого 2001 року пан М., працівник міліції Харківського районного відділу внутрішніх справ міста Києва («районний відділ»), відповідальний за розслідування смерті водія таксі, Х., влітку 1998 року, допитав заявника з метою встановлення його можливої причетності до цього злочину. Злочин було кваліфіковано як умисне тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, для якого участь захисника підозрюваного не є обов'язковою. Заявник підписав відмову від свого права на адвоката. Заявник був допитаний та зізнався, що він та пан С. вбили Х. влітку 1998 року («злочин 1998 року»). Того ж дня справу заявника передали до Харківської прокуратури на підставі того, що дії заявника можуть бути кваліфіковані як вбивство і розслідування такого злочину належить до компетенції прокуратури.

10. 2 лютого 2001 року кримінальні справи щодо злочинів 1998 року та 2001 року були об'єднані.

11. Того ж дня заявник взяв участь у відтворенні на місці обстановки і обставин злочинів 2001 року. Відповідно до протоколу цієї слідчої дії, на якій були присутні заявник, його адвокат, два понятих, слідчий прокуратури Г. та працівник міліції М., який допитував заявника напередодні, заявник дав покази щодо обставин злочинів 2001 року, але заперечив свою причетність до злочину 1998 року.

12. 2 лютого 2001 року, після проведеного відтворення, заявник підписав відмову від адвоката О.Х. на тій підставі, що останній

перешкоджав йому зізнатися у злочині 1998 року. За словами заявника, хоча відмова датована 2 лютого 2001 року, насправді вона була підписана пізніше під тиском працівників міліції і слідчого у справі.

13. Після відтворення 2 лютого 2001 року, адвокат заявника, О.Х., намагався зустрітися з ним. Але його усне звернення, а також письмові звернення від 6 та 7 лютого, були залишені без задоволення слідчим прокуратури Г.

14. 7 лютого 2001 року заявник, представлений заново призначеним адвокатом, К., взяв участь у відтворенні на місці обстановки і обставин злочину 1998 року і зізнався, що він вчинив його разом із паном С.

15. 8 лютого 2001 року адвокат О.Х. подав скаргу прокурору В. на те, що слідчий прокуратури Г. не відповів на його клопотання про медичне обстеження заявника, не дозволив йому зустрітися із заявником і намагався примусити заявника клопотати про заміну адвоката.

16. 9 лютого 2001 року О.Х. повідомили, що він відсторонений від справи і надали рішення слідчого про це від 2 лютого 2001 року. У рішенні, між іншим, вказувалося, що заявник зізнався у злочині 1998 року, але пізніше стверджував, що він невинуватий за порадою О.Х. Тому слідчий вирішив відсторонити О.Х. від справи на підставі статей 61 та 130 Кримінально-процесуального кодексу.

17. 9 лютого 2001 заявнику, якого ще представляв інший адвокат, М., висунули офіційне звинувачення у злочинах 1998 та 2001 років, надали постанову про притягнення як обвинуваченого та допитали у якості обвинуваченого.

18. 10 лютого 2001 року прокурор В. повідомив адвокату О.Х., що його клопотання від 2, 6 та 7 лютого не можуть бути задоволені, оскільки він відсторонений від справи заявника.

19. У скарзі від 12 лютого 2001 року (див. параграф 36 нижче), дружина заявника оскаржила, між іншим, незаконне відсторонення О.Х. від справи щодо її чоловіка.

20. 14 лютого О.Х. подав прокурору В. скаргу на рішення про його відсторонення від справи та просив скасувати це рішення. У своїй відповіді від 19 лютого 2001 року прокурор В. інформував О.Х., що його відсторонення від справи є добре обґрунтованим і відповідає статті 61 Кримінально-процесуального кодексу. Він також відзначив, що адвокат порушив професійну етику, порадивши своєму клієнту стверджувати про свою невинуватість та частково відмовитися від попереднього зізнання.

21. У своєму листі від 4 березня 2001 року до Генеральної прокуратури (див. параграф 39 нижче) заявник поскаржився на те, що він підписав відмову від О.Х. рід тиском працівників міліції та слідчого у справі.

22. 6 березня 2001 року О.Х. поскаржився до прокуратури Києва на своє відсторонення. У відповіді від 13 квітня 2001 року прокуратура Києва вказала, що рішення про відсторонення адвоката було обґрунтованим і, більше того, у матеріалах кримінальної справи є відмова від адвоката, підписана заявником.

23. 10 березня 2001 року заявник подав клопотання до слідчого прокуратури Г. з проханням замість адвоката М. призначити О.Х. його першого адвоката у справі, у якості його захисника.

24. 24 квітня 2001 року Харківська прокуратура відповіла на лист заявника від 4 березня 2001 року. Вона повідомила заявника, що за його клопотанням здійснена заміна адвоката, що адвокату О.Х. дозволено повернутися до справи і що не вбачається жодних порушень кримінально-процесуального закону під час розслідування кримінальної справи щодо заявника.

25. 27 травня 2001 року заявник подав клопотання слідчому прокуратури Г. провести очну ставку між ним та співобвинуваченим С., оскільки обвинувачення проти нього головним чином ґрунтується на твердженнях, зроблених паном С.

26. 1 червня 2001 року слідчий прокуратури Г. відповів, що очна ставка буде проведена після додаткового допиту С. у випадку, якщо виявляться розходження між показами заявника та пана С.

27. 8 червня 2001 року заявника допитали у присутності його першого адвоката О.Х. Він підтвердив усі показання щодо злочинів 2001 року, які він давав під час опитування 27 січня 2001 року. Він також постійно заявляв, що невинуватий у злочині 1998 року, і пояснював, що він був примушений зізнатися у останньому злочині під тиском працівників відділу міліції.

28. 24 червня 2001 року слідчий прокуратури Г. повідомив заявнику, що його клопотання про очну ставку було відхилено, оскільки жодних суперечностей між показаннями заявника та С. не було виявлено.

29. Того ж дня слідчий прокуратури Г. склав нову постанову про притягнення у якості обвинуваченого, яку вручив заявнику наступного дня.

30. 20 листопада 2001 року Київський апеляційний суд, діючи як суд першої інстанції, визнав заявника та С. винуватими у злочинах 1998 та 2001 року та засудив їх до довічного ув'язнення. Три інші особи були засуджені до строків від трьох до шести років позбавлення волі. Суд не згадав факт відсторонення адвоката від справи у своєму вироку. Суд також не зважив на заперечення заявника та С. щодо їх причетності до злочину 1998 року на тій підставі, що їх визнання під час досудового розслідування були детальними та послідовними.

31. 18 квітня 2002 року Верховний суд України залишив без змін вирок апеляційного суду. У відповідь на скаргу заявника щодо

порушення його права на захист Верховний Суд у своїй ухвалі від 18 квітня 2002 року стверджував, що він не встановив доказів порушення права на захист або інших суттєвих порушень кримінально-процесуального закону, які можуть стати підставою для скасування вироку апеляційного суду.

В. Заяви про погане поводження та їхнє розслідування

32. Після доставлення до Харківського відділку міліції (за словами Уряду – 30 січня 2001 року) заявника обстежив фельдшер, який встановив, що він перебуває у доброму стані здоров'я.

33. За словами заявника, 1 лютого 2001 року його били гумовими палицями по зап'ястях та плечах працівники відділку міліції, які вимагали від нього підписати відмову від його права на адвоката та зізнатися у злочині 1998 року, який він не вчиняв і про який нічого не знав.

34. 2 лютого 2001 року заявник повідомив своєму адвокату О.Х. про події 1 лютого 2001 року. Адвокат порадив заявнику заявити про невинуватість та подати скаргу щодо поганого поводження. Сам адвокат офіційно клопотав перед органами влади про проведення медичного обстеження заявника. Це клопотання було передано до слідчого прокуратури, Г., який підтвердив його отримання, підписавшись на копії клопотання. У невідому дату прокурор Г. відповів О.Х., зазначивши, що його клопотання не може бути задоволено, оскільки він відсторонений від справи (див. параграф 16 вище).

35. Наприкінці допиту від 9 лютого 2001 року (див. параграф 17 вище) слідчий прокуратури Г. спитав заявника, чи має він будь-які тілесні ушкодження; заявник відповів, що на цей момент в нього нічого немає.

36. 12 лютого 2001 року дружина заявника, пані С., подала скаргу до прокуратури міста Києва («Київська прокуратура») про те, що слідчий прокуратури Г. Харківської прокуратури і (неназваний) працівник відділку міліції піддали заявника поганому поводженню з метою отримати зізнання щодо злочину 1998 року. Вона також писала, що під час слідчої дії 2 лютого 2001 року заявник відмовився від свого зізнання, і що адвокат О.Х. вимагав медичного обстеження заявника. Крім того, вона скаржилася, що слідчий прокуратури Г. також погрожував їй. 14 лютого 2001 року Київська прокуратура передала скаргу до Харківської прокуратури.

37. Тим часом, 13 лютого 2001 року заявника перевели до слідчого ізолятора. При прибутті лікар оглянув заявника і встановив, що він перебуває у доброму стані здоров'я.

38. 28 лютого 2001 року керівник Харківської прокуратури, прокурор В., прийняв постанову про відмову у порушенні кримінальної справи щодо заяв про завдання тілесних ушкоджень заявнику. Прокурор відзначив, що заявник заперечував застосування до нього будь-якого фізичного насильства та що не було встановлено жодних доказів незаконних дій з боку працівників міліції. Але він не послався на заяви дружини заявника щодо його підлеглого, слідчого прокуратури Г. Це рішення було направлено пані С. 2 березня 2001 року з супровідним листом, де стверджувалося, що заявник заперечував застосування до нього будь-якого насильства.

39. 4 березня 2001 року заявник написав скаргу до Генерального прокурора України. У своїй скарзі заявник стверджував, що 28 січня 2001 року працівники міліції примусили його зізнатися у злочині 1998 року, який він не вчиняв, і що 2 лютого 2001 року його примусили підписати відмову щодо його адвоката О.Х., і що слідчий прокуратури Г. та працівники з відділку міліції попередили його, що він матиме проблеми, якщо відмовиться співпрацювати. Заявник просив Генеральну прокуратуру забезпечити об'єктивний розгляд його справи та повернути О.Х. у справу як його захисника. 23 березня 2001 року Київська прокуратура передала цю скаргу до Харківської прокуратури. 26 березня 2001 року скаргу заявника передали до слідчого прокуратури Г. для розгляду у контексті розслідування кримінальної справи щодо заявника.

40. За словами Уряду, заявник не називав імен працівників відділку міліції, які, як він стверджував, погано з ним поводитися до його допиту 8 червня 2001 року.

41. 21, 23 та 24 червня 2001 року слідчий прокуратури Г. опитав трьох працівників міліції, які були названі заявником. Усі три заперечували будь-який примус або інші незаконні дії з їхнього боку.

42. У своєму вирокі від 20 листопада 2001 року Київський апеляційний суд зазначив, що відмова заявника від свого зізнання та його заяви про погане поводження були досліджені та визнані необґрунтованими. Суд ґрунтувався на тому, що заявник не скаржився на погане поводження під час розслідування, що перша скарга на погане поводження була подана заявником 4 березня 2001 року, більш ніж через два місяця після його арешту, і що працівники міліції та слідчий прокуратури заперечували заяви щодо поганого поводження. Суд також відзначив, що заявнику повідомили про його право на адвоката.

43. Заявник ставив питання про примус у своїй касаційній скарзі до Верховного Суду.

44. У своїй ухвалі від 18 квітня 2002 року Верховний суд зазначив, що він не встановив жодних доказів тому, що із заявником погано поводитися.

II. ЗАСТОСОВНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРАКТИКА

A. Конституція України

45. Відповідні положення Конституції передбачають наступне:

Стаття 28

«Кожен має право на повагу до його гідності.

Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню...»

Стаття 59

«Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура».

Стаття 63

«Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист...»

B. Кримінально-процесуальний кодекс («КПК») (до 29 червня 2001 року)

46. Стаття 4 Кодексу передбачала, що суд, прокурор, слідчий і орган дізнання зобов'язані в межах своєї компетенції порушити кримінальну справу в кожному випадку виявлення ознак злочину, вжити всіх передбачених законом заходів до встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, і до їх покарання.

47. Стаття 22 Кодексу забороняла домагатись показань обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів.

48. Стаття 4 Кодексу передбачала, що будь-яка особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, вправі при провадженні в кримінальній справі пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого.

49. Стаття 46 Кодексу у формулюванні того часу передбачала, що підозрюваний, обвинувачений і підсудний мають право в будь-який момент провадження у справі відмовитися від запрошеного чи призначеного захисника. Відмова допускається лише з ініціативи підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного.

Відмова від захисника не допускалась, якщо відповідна особа не досягла повноліття (18 років), має вади, що не дозволяють їй самій захищати свої інтереси, або не володіє мовою, якою ведеться судочинство.

Відмова не допускалась, якщо коли можливе покарання передбачало смертну кару (пізніше, довічне ув'язнення) або при провадженні справи про застосування примусових заходів медичного характеру

50. Останній параграф статті 48 КПК передбачав, що слідчий, прокурор або суд не можуть виносити судження щодо позиції захисника у справі.

51. Стаття 61 Кодексу у формулюванні того часу передбачала, що захисником не може бути особа, яка брала участь у даній справі у іншій якості, або є родичем судді, цивільного позивача або потерпілого, або надавала юридичну допомогу іншій особі, інтереси якої суперечать інтересам обвинуваченого, або мала родича, який брав участь у тій же кримінальній справі у офіційній якості.

С таких випадках особа мала відмовитися від призначення або могла бути відсторонена від справи рішенням слідчого, прокурора або судді.

52. Стаття 130 передбачала, що слідчий може виносити процесуальні рішення у справі.

С. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 березня 1988 року «Про застосування судами України кримінально-процесуального законодавства, що регулює повернення справ на додаткове розслідування» (скасована 11 лютого 2005 року)

53. Відповідна частина Постанови у формулюванні 4 червня 1993 року передбачає:

«7. ...Особливу увагу слід приділяти перевірці заяви про недозволені методи слідства та інші порушення законності, які могли потягти самообмову чи дачу інших неправдивих показань.

Коли при судовому розгляді з'ясується, що доводи підсудного про застосування до нього незаконних заходів не позбавлені підстав і суд не може їх перевірити, справа підлягає поверненню на додаткове розслідування з мотивів однобічності, неповноти чи необ'єктивності проведеного дізнання або

попереднього слідства з вказівкою про необхідність перевірки такої заяви прокурором».

ПРАВО

I. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 3 КОНВЕНЦІЇ

A. Стверджуване погане поводження під час перебування у міліції

54. Заявник скаржився, що він був підданий поганому поводженню під час перебування під вартою. Він посилався на статтю 3 Конвенції, яка передбачає:

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність поводженню або покаранню».

1. Доводи сторін

55. Уряд стверджував, що на доведення заяв про погане поводження не було жодних доказів. Заявник двічі оглядався лікарем під час періоду, що розглядається, і брав участь у слідчих діях із застосуванням відеозапису разом із понятими та адвокатом. Він не поскаржився негайно після стверджуваних подій і зробив це лише через місяць. Він також заперечував застосування до нього поганого поводження під час допиту 9 лютого 2001 року.

56. Заявник не погодився. Він стверджував, що лише медичне обстеження негайно після стверджуваного поганого поводження могло довести його заяви. Адвокат заявника О.Х. заявив таке клопотання 2 лютого 2001 року, але йому відмовили на тій підставі, що адвокат був відсторонений від справи.

2. Оцінка Суду

57. Суд зазначав багато разів, що стаття 3 Конвенції втілює одну з найбільш фундаментальних цінностей демократичного суспільства і як така безумовно забороняє тортури або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання (див., наприклад, *Aksoy v. Turkey*, рішення 18 грудня 1996 року, *Reports of Judgments and Decisions* 1996-VI, р. 2278, § 62, та *Aydin v. Turkey*, рішення 25 вересня 1997 року, *Reports* 1997-VI, § 81). Суд також зазначав, як це було вирішено у багатьох випадках, що органи влади зобов'язані

забезпечити фізичну недоторканість особи під вартою, а оцінюючи докази, Суд тримається стандарту переконання «поза розумним сумнівом» (див. *Ireland v. the United Kingdom*, рішення 18 січня 1978 року, Series A no. 25, сс. 64-65, § 161). Таке переконання може впливати із сукупності достатньо сильних, ясних та узгоджених умовиводів або не спростованих фактичних презумпцій. Коли події, що розглядаються, цілковито або у значній частині, відомі виключно органам влади, як у випадку, коли особа знаходиться під їхнім контролем у затриманні, виникає сильна фактична презумпція щодо ушкоджень, які виникли під час затримання.

58. Суд відзначає, що заявник стверджував, що його піддали поганому поводженню під час тримання у Харківському відділку міліції. На підтвердження цих тверджень заявник послався на те, що клопотання його адвоката про проведення йому медичного обстеження було відхилене і він був примушений відмовитися від свого права на адвоката за своїм вибором та змушений обмовити себе.

59. Суд відзначає, що не було проведено жодного спеціального медичного обстеження за скаргами заявника та його адвоката про погане поводження. Немає жодних доказів, що з заявником дійсно погано поводитися. Суд вважає, що обставини утримання заявника у Харківському відділку міліції, зокрема його раптова відмова від зізнання негайно після прибуття адвоката, викликає певні сумніви щодо фізичного або психологічного тиску на нього на початку лютого, навіть незважаючи на те, що медичне обстеження 13 лютого не встановило будь-яких слідів тілесних ушкоджень. Однак це медичне обстеження, на відміну від справи *Алтая* (див. *Altay v. Turkey*, no. 22279/93, §§ 13-14, 22 травня 2001 року), не було спеціально призначене для перевірки заяв про погане поводження. Це був звичайний огляд під час прибуття до пенітенціарного закладу. Крім того, воно було проведене через дванадцять днів після стверджуваного застосування поганого поводження. У будь-якому разі, Суд вважає, що на підставі доказів він не може встановити з необхідним стандартом переконання, що заявник підданий поганому поводженню під час перебування під вартою міліції на порушення статті 3 Конвенції.

60. Тому суд не встановлює порушення статті 3 Конвенції у цьому відношенні.

В. Відповідність розслідування

1. Доводи сторін

61. Заявник також скаржився за статтею 3 Конвенції, що органи державної влади не провели ретельного та ефективного розслідування щодо його скарг про погане поводження.

62. Уряд заявив попереднє заперечення щодо не вичерпання національних засобів правового захисту щодо скарги за статтею 3 Конвенції. Вони стверджували, що заявник та його представник не оскаржили рішення прокурора про відмову у порушенні кримінальної справи протягом семи днів, передбачених законом, і тому заявник не вичерпав правові засоби, доступні йому за національним законодавством, як це передбачено статтею 35 § 1 Конвенції. Уряд також вважав, що перша скарга заявника була занадто нечіткою і що він не надав імен працівників міліції, які, за його словами, погано з ним поводитися, аж до червня 2001 року, більш ніж через чотири місяці після того, як стверджувані події відбулися. Якщо б заявник надав імена раніше, відповідні органи могли б краще розслідувати його заяви. Уряд стверджував, що розслідування, проведене за скаргами заявника, відповідало вимогам статті 3 Конвенції.

63. Заявник доводив, що він зробив все, що міг за обставин справи для використання доступних засобів правового захисту. Будь-які недоліки у вичерпанні ним національних засобів правового захисту можна пояснити позбавленням його дійсної правової допомоги та іншими погрозами стверджуваними злочинцями. 2 лютого 2001 року адвокат заявника О.Х просив про проведення медичного обстеження за його заявами про погане поводження, але клопотання залишилося без відповіді. Він стверджував, що після відсторонення його адвоката та подальших погроз з боку слідчих органів він також боявся скаржитися на погане поводження і зробив це лише тоді, коли став почувати себе у відносній безпеці. Коли у березні він поскаржився на погане поводження з ним, органи влади провели розслідування під час кримінального процесу проти нього, тому він поставив питання щодо поганого поводження з ним у суді першої інстанції, якій мав повноваження діяти за цими скаргами. Ця практика була рекомендована постановою пленуму Верховного Суду України (див. параграф 53 вище).

2. Оцінка суду

64. Суд нагадує, що коли особа небезпідставно заявляє, що вона зазнала з боку поліції дуже поганого поводження, яке порушує статтю 3, це положення, якщо розглядати його у сукупності з загальним обов'язком держави за статтею 1 Конвенції «забезпечити кожному у межах її юрисдикції права та свободи, передбачені у цій Конвенції», вимагає за змістом здійснення ефективного офіційного розслідування. Це розслідування, як і розслідування за статтею 2, має надавати можливість встановити та покарати відповідальних (див. *Assenov and Others v. Turkey*, рішення 28 жовтня 1998 року, *Reports* 1998-VIII, с. 3290, § 102, та *Labita v. Italy* [GC], no. 26772/95, § 131, ECHR 2000-IV). Мінімальні стандарти щодо ефективності, визначені практикою Суду,

включають також вимогу, щоб розслідування було незалежним, безстороннім та доступним суспільному контролю, та що компетентні органи діяли зі зразковою ретельністю та швидкістю (див., наприклад, *Isayeva and Others v. Russia*, nos. 57947/00, 57948/00 та 57949/00, §§ 208-13, 24 лютого 2005 року).

65. Суд відзначає, що у цій справі після скарг заявника до Генеральної прокуратури на початку березня 2001 року (див. параграф 39 вище) розслідування його заяв було проведене у червні 2001 року, коли можливі порушники були допитані. Але жодного окремого процесуального рішення не було прийнято і будь-яке оскарження було неможливе. Тож коли прокурор вирішив провести розслідування заяв заявника під час розслідування кримінальної справи щодо нього (див. параграф 39 вище), заявник не мав іншої можливості, крім як заявити свої скарги про погане поводження під час розгляду у суді першої інстанції.

66. На думку Суду, можна, таким чином, сказати, що заявник сам вдався до достатніх заходів, щоб на його скарги звернули увагу національні органи влади. Більше того, вони були підтримані тими кроками, які зробили його дружина та адвокат О.Х. (див. параграф 34 та 36 вище).

67. Щодо відповідності розслідування скарг заявника про погане поводження, Суд вважає, що воно мало значні недоліки. Він відзначає, зокрема, що не було проведене своєчасне та докладне медичне обстеження заявника, незважаючи на ясне клопотання його адвоката наступного дня після того, як стверджуване погане поводження було застосоване.

68. Суд нагадує, що у відповідь на скаргу дружини заявника прокурор відмовився порушити кримінальну справу щодо згаданих заяв. Здається, що ніяких слідчих дій не було насправді проведено, оскільки ані заявник, ані його дружина не були допитані. Рішення прокурора від 28 лютого 2001 року посилається лише на те, що під час допиту 9 лютого, тобто до скарги його дружини від 12 лютого 2001 року, заявник заперечував наявність в його будь-яких ушкоджень. Більше того, жоден із стверджуваних виконавців злочину не був допитаний на той час. У цьому зв'язку Суд не може погодитися із Урядом, що дружина заявника у лютому 2001 року та сам заявник у березні 2001 року надали настільки загальні відомості, що особи можливих злочинців не могли бути встановлені. У своїй скарзі від 12 лютого дружина заявника посилалась на слідчого прокуратури Г. та неназваних працівників Харківського районного відділку міліції. На думку Суду, ця інформація була б достатньою для незалежного слідчого, щоб визначити відповідних осіб, якщо б до скарг на погане поводження із заявником поставилися б серйозно.

69. Суд також відзначає, що розслідуванню за скаргами заявника бракувало належних незалежності та об'єктивності. Перший допит заявник щодо стверджуваного поганого поведження проводився слідчим прокуратури Г., якого дружина заявника, у її скарзі від 12 лютого, чітко назвала серед тих, що примушував її чоловіка. Більше того, у своїй постанові про відмову у порушенні кримінальної справи за скаргою про погане поведження, прокурор В., керівник Харківської районної прокуратури, навіть не згадав прокурора Г., який був з тієї з самої районної прокуратури. І навіть більше, коли заявник надав імена інших стверджуваних злочинців з Харківського відділку міліції, вони допитувалися їх стверджуваних співучасником – слідчим прокуратури Г.

70. На думку Суду, ці факти надають достатні підстави для висновку, що органи державної влади не виконали їх зобов'язання провести ефективне та незалежне розслідування заяв про погане поведження, як того вимагає стаття 3 Конвенції. Тому він відхиляє попереднє заперечення Уряду і встановлює, що тут було порушення статті 3 Конвенції у цьому відношенні.

III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 6 § 1 КОНВЕНЦІЇ

71. Заявник також скаржився, що він був змушений викрити себе і що, таким чином, судовий розгляд щодо нього був несправедливим. Він посилався на статтю 6 § 1 Конвенції, яка, у відповідній частині, передбачає:

«Кожен ... при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий ... розгляд упродовж ... судом...».

A. Доводи сторін

72. Уряд стверджував, що українське законодавство передбачає права підозрюваного зберігати мовчання і не викривати себе. Вони також відзначали, що заявнику повідомили про ці права, але він відмовився від них і добровільно погодився зізнатися у злочині, у якому його підозрювали. Вони повторювали, що він порушив питання примусу та заявив про невинуватість лише на більш пізній стадії і що його заяви щодо поганого поведження були необґрунтовані. Тож Уряд не може відповідати за вільний вибір заявника зізнатися.

73. Заявник не погодився. Він казав, що не пізніше ніж 2 лютого 2001 він відмовився від заяви про свою причетність до вбивства 1998 року, а зізнався у злочині 1998 року та свідчив про нього лише побіжно та під примусом слідчих.

В. Оцінка Суду

1. Загальні принципи

74. Суд повторює, що його обов'язок відповідно до статті 19 Конвенції – забезпечити додержання зобов'язань, взятих на себе Договірними Державами до Конвенції. Зокрема, не є його завданням мати справу з помилками факту або права, яких, можливо, припустився національний суд, якщо тільки і лише у тому ступені вони не можуть порушити права та свободи, захищені Конвенцією. Хоча стаття 6 гарантує право на справедливий розгляд, вона не передбачає жодних правил щодо прийнятності доказів як таких, що є в першу чергу питання національного права (див. *Schenk v. Switzerland*, рішення 12 липня 1988 року, Series A no. 140, р. 29, §§ 45-46, та *Teixeira de Castro v. Portugal*, рішення 9 червня 1998 року, *Reports* 1998-IV, р. 1462, § 34).

75. Тож не для Суду визначати, в принципі, чи може бути певний тип доказів – наприклад, докази, отримані незаконно з погляду національного права – прийнятним або, насправді, є заявник винним або ні. Питання, на яке слід відповісти, - чи є процедура в цілому, у тому числі спосіб отримання доказів, справедливою. Це включає перевірку «незаконності», що розглядається, і, якщо йдеться про порушення іншого права за Конвенцією, характеру встановленого порушення (див., між іншим, *Khan v. the United Kingdom*, no. 35394/97, § 34, *ECHR* 2000-V; *P.G. ma J.H. v. the United Kingdom*, no. 44787/98, § 76, *ECHR* 2001-IX; та *Allan v. the United Kingdom*, no. 48539/99, § 42, *ECHR* 2002-IX).

76. При розгляді, чи був процес у цілому справедливим, слід зважити також на те, чи поважилися права захисту. Слід вивчити, окрема, чи була заявнику надана можливість спростовувати автентичність доказів і заперечувати проти їх використання. Крім того, якість доказів також слід взяти до уваги, у тому числі, чи не викликають обставини, за яких вони були отримані, сумнівів щодо їх надійності та акуратності. Хоча проблеми із справедливістю не завжди виникають, якщо отримані докази не підтверджуються іншими матеріалами, слід відзначити, що якщо докази є дуже сильними і немає ризику їх ненадійності, необхідність у підтверджуючих доказах є, відповідно, меншою (див., між іншим, *Khan*, цит. вище, §§ 35, 37, та *Allan*, цит. вище, § 43).

77. Щодо використання доказів, отриманих на порушення прав на мовчання та привілею проти самовикриття, Суд нагадує, що вони є загально визнаними міжнародними стандартами, які лежать у основі поняття справедливого судового розгляду відповідно до статті 6. Їх сенс полягає, між іншим, у захисті обвинуваченого від неналежного примусу з боку влади, і тому сприяють уникненню помилок

правосуддя та досягненню мети статті 6. Право не викривати себе, зокрема, передбачає, що обвинувачення у кримінальній справі намагатиметься довести своє звинувачення проти обвинуваченого, не звертаючись до доказів, отриманих методом примусу або тиску всупереч волі обвинуваченого (див., *між іншим, Saunders v. the United Kingdom*, рішення 17 грудня 1996 року, Reports 1996-VI, с. 2064, § 68; *Heaney and McGuinness*, цит. вище, § 40; *J.B. v. Switzerland*, no. 31827/96, § 64, ECHR 2001-III; та *Allan*, цит. вище, § 44).

2. Застосування цих принципів до цієї справи

78. Незважаючи на довід Уряду, що право заявника мовчати була захищено національним правом, Суд відзначає, що адвокат заявника був відсторонений від справи слідчим після того, як порадив своєму клієнту зберігати мовчання і не свідчити проти себе. Ця підстава була чітко зазначена у рішенні слідчого. Вона також була двічі повторена у відповіді прокуратури на скарги адвоката А.Х. У одній з цих відповідей (від 19 лютого) також було зазначено, що адвокат порушив професійну етику, порадивши своєму клієнту заявити про невинуватість і відмовитися від попереднього зізнання.

79. Більше того, Суд вважає вартим уваги, що заявник та пан С., двома роками пізніше, дали дуже детальні свідчення, які, за думкою слідчого, не мали жодних невідповідностей або непослідовності. Такий ступень схожості між свідченнями заявника та його співобвинуваченого породжує підозру, що їхні свідчення були добре узгоджені. Але національні суди вважали ці детальні свідчення незаперечним доказом їх достовірності і поклали їх у основу засудження заявника за злочин 1998 року всупереч тому, що його свідчення було зроблене за відсутності адвоката, було відкликано негайно після того, як заявнику було надано можливість зустрітися з адвокатом за своїм вибором, і не біло підтвержене іншими матеріалами. За таких обставин є серйозні підстави вважати, що покази, підписані заявником, були отримані всупереч волі заявника.

80. У світлі наведених вище міркувань та беручи до уваги, що не було проведено жодного адекватного розслідування заяв заявника про те, що покази були отримані незаконними засобами (див. параграф 67-70) Суд вважає, що їх використання у судовому розгляді порушило його право мовчати та привілей проти самовикриття.

81. Відповідно, у цьому відношенні була порушена стаття 6 § 1 Конвенції.

IV. Стверджуване порушення статті 6 § 3(с) Конвенції

82. Заявник скаржився, що він був позбавлений правової допомоги за своїм вибором під час критичної стадії процесу на порушення статті 6 § 3(с) Конвенції, яка передбачає:

«Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, має щонайменше такі права: ...

(с) захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або, якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника, одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя;»

A. Доводи сторін

83. Уряд стверджував, що усі адвокати у справі заявника призначалися та відсторонювалися на підставі клопотань заявника. Вони відзначили, що адвокат О.Х. був знову допущений до справи за клопотанням заявника. Вони підкреслили, що первинна скарга заявника щодо порушення його права на захист була нечіткою і була відповідним чином деталізована після спливу значного часу.

84. Заявник стверджував, що його адвокат О.Х. був відсторонений від справи незаконно. Він також стверджував, що два інші адвокати, які представляли його, були присутні лише номінально, оскільки вони бачили заявника по одному разу і лише під час допиту. Він також скаржився, що підписував клопотання про відмову та призначення адвокатів під примусом. Це також підтверджується тим, що він клопотав, щоб його адвоката О.Х. повернули у справу, як тільки зміг це зробити.

B. Оцінка Суду

85. Суд нагадує, що – хоча і не безумовне – право кожного обвинуваченого у кримінальному правопорушенні на ефективний захист адвокатом, призначеним за необхідності офіційно, є одним з основних елементів справедливого судового розгляду (*див. Krombach v. France, no. 29731/96, § 89, ECHR 2001-II*). Крім того, стаття 6 може також застосовуватися до того, як справа передана до суду і у тому ступені, у якому справедливості судового розгляду можуть бути значно зашкоджені попереднім недодержанням її вимог (*див. Imbrioscia v. Switzerland, рішення 24 листопада 1993 року, Series A no. 275, с. 13, § 36, та Öcalan v. Turkey [GC], no. 46221/99, § 131, ECHR 2005-...*). Спосіб, у який стаття 6 §§ 1 та 3 застосовується під час розслідування, залежить від особливостей процесу та фактів справи. Стаття 6 зазвичай вимагатиме, щоб

обвинуваченому було дозволено користуватися допомогою адвоката вже на початковій стадії поліцейського допиту (див. *John Murray v. the United Kingdom*, рішення 8 лютого 1996 року, *Reports* 1996-I, сс. 54-55, § 63, та *Öcalan*, цит. вище, § 131).

86. Суд відзначає, що у цій справі засудження заявника за злочин 1998 року ґрунтувалося головним чином на його зізнанні, яке було отримано слідчими за відсутності адвоката і від якого заявник відмовився наступного дня і потім, починаючи з березня 2001 року.

87. Суд також із занепокоєнням відзначає обставини, за яких відбувався первинний допит заявника щодо злочину 1998 року. Як можна побачити з відповідних положень Кримінально-процесуального кодексу, наведених у розділі «Національне законодавство», є обмежений перелік ситуацій, за який правове представництво підозрюваного є обов'язковим. Одна з підстав для обов'язкового представництва є тяжкість злочину, у якому підозрюється особа, і, як наслідок, можливість призначення довічного ув'язнення. У цьому випадку правоохоронні органи, що розслідували насильницьку смерть особи, порушили кримінальну справу за спричинення тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть, а не за вбивство. Перше є менш тяжким злочином, і, як наслідок, не вимагає обов'язкового юридичного представництва підозрюваного. Негайно після отримання зізнання, злочин було перекваліфіковано, і заявник був звинувачений у вбивстві.

88. Суд вражений тим, що внаслідок методу, використаного органами влади, заявник був позбавлений можливості скористатися вимогою обов'язкового представництва і був поставлений у ситуацію, у якій, як він стверджує, він був примушений до відмови від свого права на адвоката і до викриття себе. Можна згадати, що заявник мав адвоката у існуючому кримінальному процесі, однак відмовився від свого права на представництво під час допиту щодо іншого правопорушення. Ці обставини викликають сильну підозру щодо існування прихованої мети у первинній класифікації правопорушення. Те, що заявник зробив зізнання за відсутності адвоката і відмовився від зізнання негайно у присутності адвоката, свідчить про вразливість його становища і дійсну необхідність у відповідній правовій допомозі, у якій йому було відмовлено 1 лютого 2001 року через спосіб, у який слідчий використав свої повноваження щодо класифікації злочину, що розслідується.

89. Щодо відсторонення адвоката О.Х. 2 лютого 2001 року, довід Уряду, що це було зроблено лише за клопотанням заявника, навряд чи здається вірогідним, оскільки це не було згадано у рішенні про відсторонення, і у своїх відповідях прокуратура посилювалась на це як на додаткову підставу для відсторонення адвоката.

90. Суд зазначає, що те, що два інших адвокати, які представляли заявника, бачилися з ним лише по одному разу, під час допитів, і ніколи перед допитом, вказує на номінальний характер їх допомоги. Він вважає, що спосіб та обґрунтування відсторонення адвоката від справи, а також стверджувана відсутність правової підстави для цього, викликає серйозні питання щодо справедливості процесу в цілому. Суд також відзначає, що адвокат був знову допущений до справи у червні 2001 року без жодної вказівки на те, що стверджувані підстави для його відсторонення відпали.

91. Тож тут було порушення статті 6 § 3(с) Конвенції.

V. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

92. Стаття 41 Конвенції передбачає:

«Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію».

93. Заявник не заявив вимог щодо справедливого відшкодування. Тому Суд вважає, що тут немає потреби призначати йому будь-яку суму з цього приводу.

З ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОГОЛОСНО

1. *Відхиляє* попереднє заперечення Уряду;
2. *Визнає*, що тут не було порушення статті 3 Конвенції через стверджуване погане поводження;
3. *Визнає*, що тут було порушення статті 3 Конвенції через відсутність ефективного розслідування з боку органів влади заявника, що з ним погано поводитися міліція та прокурор;
4. *Визнає*, що тут було порушення статті 6 § 1 Конвенції;
5. *Визнає*, що тут було порушення статті 6 § 3(с) Конвенції;

Зроблено англійською і оголошено письмово 12 червня 2008 року відповідно до правила 77 Регламенту Суду.

Клаудія Вестердйк
Секретар

Пир Лоренцен
Президент